

УДК: 342(091)(477)”9/1925”

Заблоцький Володимир Валентинович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами, ДЗ “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка”, Україна, 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1, тел.: (050) 591 86 41, e-mail: zablotskiiv@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1032-8993

Заблоцький Владимир Валентинович, доктор наук государственного управления, доцент, профессор кафедры публичной службы и управления учебными и социальными учреждениями, ГУ “Луганский национальный университет им. Тараса Шевченко”, Украина, 92703, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1, тел.: (050) 591 86 41, e-mail: zablotskiiv@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1032-8993

Zablotskyi Volodymyr Valentynovych,

Doctor of sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Dept. of Public Service and Management of Educational and Social Institutions, State institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”, Ukraine, 92703, Starobilsk, Hohol square, 1, tel.: (050) 591 86 41, e-mail: zablotskiiv@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1032-8993

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В ІХ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. Проаналізовано джерельну базу та моделі державних утворень, які виникали, формувались, трансформувались та зникали на теренах України протягом майже десяти століть, що дозволяє з'ясувати природу і сутність таких важливих питань, як генеза історичних, філософських, економічних знань у площині державотворчих процесів, і визначити національні особливості та основні тенденції розвитку державоутворюючих процесів. Наголошено на необхідності неупередженого, без ідеологічних, цивілізаційних уподобань, дослідження джерельної бази та форм державних утворень, що дозволить з'ясувати природу і сутність державотворчих процесів, які відбувалися на теренах України, та їх вплив на розвиток вітчизняної науки

державного управління. Доведено, що саме від високого рівня вірогідності історичних джерел, у широкому сенсі цього значення, залежать повнота і точність висновків та пропозицій щодо подальшого розвитку українського суспільства. Запропоновано ще раз неупереджено звернутися до історичного попиту наших попередників, адже неможливо вдосконалити систему органів державної влади без одночасного вдосконалення взаємопов'язаної з нею системи місцевого самоврядування, що в сукупності становлять єдину систему публічної влади в державі. Це актуалізує проблему визначення наукових основ державотворчих процесів на ґрунті врахування історичного, ментально-культурного спадку нашого народу, що ввібрав у себе більш як тисячолітній досвід здійснення державної влади й місцевого самоврядування всіх народів і етносів, які мешкали на українських теренах, та заклав міцний фундамент всієї парадигми сучасного публічного врядування, що є особливо важливим у наш час, коли в практичну площину перейшли реалізація адміністративної реформи, процеси децентралізації та демократизації українського суспільства.

Ключові слова: публічне управління, державотворчі процеси, першоджерела, державна влада, місцеве самоврядування, державно-управлінська думка, історичні традиції, державні формування.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В IX – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX СТОЛЕТИЯ

Аннотация. Проанализированы источниковедческая база и модели государственных образований, которые возникали, формировались, трансформировались и исчезали на территории современной Украины в течении почти десяти столетий, что позволило исследовать природу и суть таких важных вопросов, как генезис исторических, философских, экономических знаний в свете государственно-образующих процессов и определить национальные особенности возникновения и развития государственных образований. Обращено внимание на необходимость объективного, непредвзятого, без идеологических, цивилизационных, субъективных оценок, исследования источников и форм государственных образований, что позволит глубоко изучить природу и суть процессов, которые происходили в средние века на территории современной Украины, а также их влияние на развитие отечественной науки государственного управления. Доказано, что именно от высокого уровня достоверности исторических источников, в широком смысле этого значения, зависят полнота и точность выводов и предложенный относительно дальнейшего развития украинского общества. Предложено еще раз беспристрастно и объективно обратиться к историческому опыту наших предков, так как невозможно усовершенствовать систему органов государственной власти без одновременного совершенствования взаимосвязанной с ней системы местного самоуправления, что в совокупности составляют единую систему публичной власти в государстве. Развитие

государственно-образующих процессов на основе учета исторического, ментально-культурного наследия нашего народа, который впитал в себя более чем тысячелетний опыт организации государственной власти и местного самоуправления всех народов и этносов, населявших территорию современной Украины, позволяет заложить прочный фундамент всей парадигмы современного публичного управления, который так необходим в наше время, когда в практическую плоскость перешли реализация административной реформы, процессы децентрализации и демократизации украинского общества.

Ключевые слова: публичное управление, государственнообразующие процессы, первоисточники, государственная власть, местное самоуправление, исторические традиции, государственные образования.

TRANSFORMATION OF STATE FORMATIONS ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN IX – THE FIRST QUARTER OF XX CENTURIES

Abstract. The sources and models of state formations, that were appearing, forming, transforming and disappearing on the territory of Ukraine during almost ten centuries, are analyzed in the article that allows to clear up nature and essence of such important questions as genesis of historical, philosophical, economical knowledge in the sphere of state-forming processes and to define national features and basic tendencies of state-forming processes. It is marked the necessity of impartial, without ideological, civilization preferences, research of sources and forms of state formations that will allow to find out nature and essence of state-forming processes that have taken place on the territory of Ukraine and their influence on development of national science of state administration. It is proved that completeness and exactness of conclusions and suggestions concerning further development of Ukrainian society exactly depend on the high level of authenticity of historical sources in wide sense of its meaning. It is offered to appeal open mindedly to historical demand of our predecessors once more as it is impossible to improve the system of state bodies without simultaneous improvement of interrelated with it the systems of local self-government, that collectively present the united system of public authority in the state. It makes actual the problem of determination of scientific bases of state-forming processes based on taking into account historical, mental and cultural inheritance of our people that absorbed more than millennial experience of realization of state power and local self-government of all people and ethnic groups that lived on the Ukrainian territories and laid the strong foundation of the whole paradigm of modern public management, that is especially important in our time, when realization of administrative reform, processes of decentralization and democratization Ukrainian society came into practice.

Keywords: administration, state-forming processes, primarysourcesofinformation, state power, local self-government, state-administrative thought, historical traditions, state formations.

Постановка проблеми. Об'єктивний аналіз процесів генези державотворення на теренах України потребує подальших наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників, урахування історичних подій та політичних тенденцій, особливості державотворчих європейських традицій, які беруть свій початок з глибин античної епохи. Більшість уявлень про характер, специфічні риси державних формувань, що утворювалися на українських теренах, ґрунтуються не на ретельному й неупередженому аналізі першоджерел, а на ідеологічних або релігійних упередженнях.

Таким чином, щоб сформувати об'єктивне уявлення про історичні традиції українського державотворення, потрібно звернутися до вітчизняних та зарубіжних першоджерел, проаналізувати їх історію і причини утворення, а також дослідити історичні та політичні події, які спонукали літописців та хронікерів середньовіччя редагувати писемні джерела, виконуючи політичні, релігійні або особисті замовлення. Це дуже важливе питання як для істориків, так і фахівців у сфері державного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Опрацювання відомих сучасній науці історичних джерел зумовлює необхідність щодо врахування певних аспектів з переосмислення вже сформованої джерельної та історіографічної бази. Дослідженнями історичних джерел в Україні займаються Е. Афонін, С. Бондар, М. Газізов, В. Згурська, В. Кононенко, І. Катусев, В. Нікітин, В. Резнік, І. Шліхта та ін. Відомі вітчизняні на-

уковці М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський досліджують проблематику держави і цивілізації в Україні. Здійснення компаративного аналізу джерел державно-управлінської думки та умов виникнення й існування державних утворень на українських теренах є дуже важливим для подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні.

Мета статті — усвідомити національні особливості державотворення, як міцного підґрунтя для вибудови національної моделі державного управління, заснованого на національних традиціях та національній ментальності українців.

Виклад основного матеріалу. Упродовж другого тисячоліття соціально-політичні та державотворчі процеси на європейському континенті відбувалися достатньо повільними темпами, в результаті чого відбувалися руйнація, відновлення, консолідація та інтеграція, формувалися різні державні конструкції, які поступово удосконалювались до ефективних на той час моделей державного управління. Слід зауважити, що становлення й розвиток державних формувань, які виникали на українських теренах, не могли існувати відособлено від існуючої у ті часи європейської системи держав та принципів влади.

Так, візантійський історик Прокopій Кесарійський у книзі “Війна з готами” описав племена склавинів (слов'ян), які “не управляються однією людиною і здавна живуть у народовладді” [1].

Території, які здавна були заселені слов'янами, мали значні природні ресурси, що створювали умови

для розвитку торговельних зв'язків з народами, які населяли Кавказ, Закавказзя, Середню та Передню Азію. Слід зауважити, що початкові процеси утворення державності у її класичному розумінні відбувалися у суспільстві, яке здебільшого було родоплемінним. Цю думку підтверджує те, що суспільство було перехідним від родоплемінного до феодального [2, с. 42].

Саме це насамперед давало грецьким авторам право стверджувати, що слов'яни і анти живуть в “демократії” в їх розумінні цього терміна. Віче вирішувало усі військові та політичні питання. Воно також було і вищою судовою владою [3].

Важливим фактором історичної спадковості українських державних формувань є сталість територій та наявність компактного ядра населення, яке усвідомлює свою окремість і має волю до самоорганізації. [4, с. 29]. Це створює базис, на якому формується та сама організація чи інша форма державності. Таким чином, для самовідтворення народу на рівні суспільство — держава потрібні об'єктивні (чисельність населення, компактне проживання, геополітична ситуація) та суб'єктивні передумови (самоусвідомлення, ідеологічна єдність і політична воля) [Там само, с. 32–33].

На відміну від європейської традиції, на початку свого існування князівська влада не розглядалась як така, що має божественні походження. “Вони не хотіли визнавати за значущістю походження ні короля, ні князя. Тільки коли траплялася якась потреба, тоді вони обирали зі свого середовища своїм вождем

наймужнішого і найдосвідченішого в рицарських справах мужа” [5, с. 55–56].

Таким чином, державні формування, які утворювались, розвивались і з часом занепадали на теренах України, виникали як результат досягнення суспільством певного рівня соціально-економічного та політичного розвитку в результаті як цивілізаційних конфліктів, так і конкуренції різних форм та моделей державного управління. Причому у певні періоди розвитку українського суспільства наявність національної держави не розглядалась європейськими правителями як необхідний і обов'язковий фактор. Процес формування української держави є показником еволюції суспільства, у межах якої відбувалися глибокі зміни, що мали важливий вплив на хід процесу вітчизняного державотворення. У цьому розумінні розвиток і структура утворення нових форм соціально-політичної організації суспільства, зокрема на етапі переходу до феодальної моделі державного устрою, тісно пов'язані з особливостями конкретних історико-культурних умов діяльності, що є результатом досвіду їх економічного, політичного і культурного життя та визначає особливості форм державної організації. Першим досвідом реалізації державотворчої думки на теренах України можна вважати часи Київської Русі. Як стверджують сучасні вітчизняні дослідники Ю. Мирошниченко та С. Удовік, досліджуючи етапи генези української державності, що саме київський князь Володимир заклав основи не тільки держави, відомої

як Київська Русь, а й однієї із семи цивілізацій, що нині існують, — слов'янсько-православної [6, с. 136].

Слід зауважити, що ще І. Беляєв наголошував, що з часів князя Володимира Великого земства керувались за своїми старими порядками на основі общинних засад: вироки віча продовжували мати свою вагу, і князі у відношенні до земщини не могли дати жодних розпоряджень без віча. Князь з дружиною і земщина хоча й діяли спільно, і земство визнавало владу князя, але все ще не становили єдиного цілого [7, с. 40].

Одним із показників розвитку держави є рівень торговельних відносин. Френсіс Дворнік зазначає, що Київська держава підтримувала жваві стосунки з латинським заходом, вважаючи себе рівноправним партнером у європейській співдружності народів [8].

Арабські та персидські географи повідомляли, що головним заняттям русів була торгівля хутром та рабами, обмін яких відбувався за гроші. Скандинавські саги, французькі епічні твори показують Київську Русь, як державу, що займала важливе місце в системі європейських політичних, економічних і культурних зв'язків [6].

У результаті боротьби з Візантією Київська Русь отримала право на безлімітну торгівлю по Дунаю, Дністру і Дніпру.

Щодо форм державного устрою Київської держави IX–X ст., то достатньо вдалими, на наш погляд, є визначення її, як “дружинна держава”, оскільки саме верхівка княжої дружини формувала правлячий клан протягом досить тривалого ча-

су. Крім того, цей правлячий клан здійснював збір данини, певні судові функції та захист від військової експансії [9].

Одночасно формувалася і політична система, в якій поєднані демократизм міст-держав з монархічними принципами [8].

Ряд науковців вважає, що соціально-економічна ситуація, яка склалася в містах Київської Русі наприкінці X — на початку XI ст., істотно вплинула на трансформацію такого державотворчого феномену, як “віче”. Так, у цей період управління містами стали здійснювати віче та виборні особи. Саме в містах склався доволі могутній клан ремісників і купців. Вони утворили політичну силу, яка, починаючи з другої половини XI ст., брала активну участь в управлінні містами і мала свої форми політичної організації, однією з яких і було віче [10].

Прикладом обмеження княжої влади може бути існуюча на той час система судочинства. Князь міг судити тільки своїх васалів, дружинників та челядь. Князівська юрисдикція не поширювалася на всю масу населення, зокрема членів общин [11].

Князі для вирішення найважливіших питань скликали віче з представників верхівки родоплемінної знаті і міських жителів. Зауважимо, що навіть монголо-татарське іго та порядки, запроваджені татарами, не могли зламати уклад земщини, яка мала з початку міцний устрій. При цьому самоврядна земщина і при татарах мала свій устрій, своїх виборних начальників, навіть земські війська з воєводами окремо від князівських військ [7, с. 59–63].

Із середини XI ст. в Київській Русі спостерігається посилення удільних князів, що зумовлює розвиток процесу феодалного роздроблення країни. В цей час у письмових джерелах поряд з ідеологією єдиновладдя великих князів виникає церковно-аскетичний напрям. Найбільш відомими представниками цього напрямку були Києво-Печерський ігумен Феодосій і Нестор літописець. Феодалне роздроблення та війни послабили державу, що в подальшому призвело до занепаду Київської Русі та встановлення майже на три століття татаро-монгольського іга, яке зруйнувало державницькі засади, економіку та культуру держави й призвело до висунення на перший план церкви, яка фактично найменше постраждала від навали загарбників. Слід зауважити, що православна церква з часів її існування завжди перебувала у привілейованому стані на території давньоруської держави [12, с. 119].

На характерних особливостях українського державотворення та становленні всієї системи територіальної організації публічної влади не могло не позначитися, що тривалий час українські землі перебували під владою інших держав, які належали до різних цивілізацій: західноєвропейської (Литва, Польща, Австро-Угорщина) та східноєвропейської (Російська імперія). Через це ряд першоджерел по-різному оцінювали організацію місцевого самоуправління та державного управління, що вилилося у протистояння “західників” та “слов’янофілів”. Серед науковців існує думка, що двохсотлітній період із середини XIV ст. до Люблін-

ської унії 1563 р. в історії України був досить рідкісним феноменом. У цей період (початок XIV ст.) Литва виступає у ролі збирача розрізнених білоруських та українських земель. Іноземна загроза змусила Литву до укладення двох уній з Польщею (Кревська унія 1385 р. та Люблінська унія 1569 р.). Об’єднання Польщі й Литви у Річ Посполиту призвело до встановлення панування католицької церкви й постійного гоніння на православ’я. М. Костомаров зазначав, що “державний і суспільний склад, історичний і народний характер Польщі й Русі хоча й виходять з однакових племінних початків, але там і тут прийняли не тільки різність, а й ворожі одне одному напрями. В продовженні багатьох віків Польща і Русь вели між собою безперервну, уперту, послідовну боротьбу [9]. Для повноти картини слов’янських порядків у XIV–XVII ст. треба нагадати, що одночасно з ростом польських шляхетських сеймів і сеймиків, московських земських соборів у степах виростають козацькі громади, які у своїх родах (в Україні) або округах (у Московщині) застосовують традицію старих віч, при чому в Україні ці архаїчні народні збори починають підпадати під вплив польських класичних республіканських думок [13, с. 32].

Як зазначали Умланд Андреас та Бредіс Інгмар, новим якісним етапом державних утворень на українських теренах можна вважати виникнення козацької республіки. Вони стверджували, що з виникненням козацького Гетьманату з’являється ще одне українське протодержавне утворення, яке відіграє

важливу роль у сучасній національній ідентичності. Козаки заснували на березі Дніпра військову республіку з представницьким органом — Козацькою радою, члени якої обирали військового начальника — гетьмана. Любов козаків до свободи і протодемократичного правління і нині впливає на уявлення українців про себе [14].

Після утворення у 1722 р. Малоросійської колегії російська влада вважала умовну територію Війська Запорозького не автономною державою, а внутрішньою провінцією Росії [15, с. 286]. У 1781–1872 рр. припинили існування останні інституції державного устрою Гетьманщини, де замість старих полків і сотень було встановлено намісництва російського типу, які зруйнували стару адміністративну систему державної території Україна-Гетьманщина та її традиційний козацький адміністративно-політичний устрій.

Не можна не погодитися з М. Драгомановим, який вважав, що новий науковий досвід старих вільних порядків у Європі показав, що вони (порядки) давали громадянам певну систему самоврядування і корпоративного життя, дуже незграбно за нашими теперішніми думками, але таку, що розвивала у тих громадян звичку контролювати проходження громадських справ та здатність користуватися написаними в законах правами. Такий досвід не тільки показав нові перспективи в історико-політичній науці, а й розробив наукові засади для нових громадських змагань. Вони спрямовуються на те, щоб і в нових конституційних державах ідеальне ви-

значення за людністю певних прав стало дійсним, а разом з тим, щоб і парламентаризм став менш фіктивним [13, с. 34].

Яскравим сплеском державотворчих процесів на теренах України став період першої чверті ХХ ст., коли внаслідок бурхливих революційних подій і Першої світової війни відбулося стрімке падіння Російської імперії та виникнення державних формуваль у період 1917–1921 рр., які практично мали всі атрибути класичної держави. З проголошенням Української Народної Республіки була зроблена перша реальна спроба реформувати інститути публічної влади. Водночас більшість західних лідерів не розглядали Україну як незалежну державу. Вони намагалися використати українське питання у власних інтересах. До цього треба додати, що політичній та управлінській еліті не вдалося організувати армію, державний апарат, провести соціально-економічні реформи, консолідувати соціальні верхи та соціальні низи навколо національної ідеї. Все це стало причинами поразки національної держави та її політичної еліти.

Подальший розвиток України до 1991 р. пов'язаний із Союзом Радянських Соціалістичних Республік. З 1991 р. в Україні розпочинається новий етап розвитку державотворчих процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Історія свідчить, що Україна як держава має досвід таких періодів, коли формувалися основні атрибути держави, але відсутність консолідації суспільства, невизначеність стратегії та пріо-

ритетів призводили до знищення державних формувань. Тому дослідження від першоджерел до новітніх наукових праць процесу розвитку інституцій публічного управління та їх взаємодія на теренах України дає можливість відновити джерельну базу, так необхідну для подальших наукових досліджень. Тим більше, що й нині існує низка проблемних питань формування української національної держави, які не тільки є малодослідженими, а й залишаються невідомими та не користуються попитом у широкого загалу і в дослідників з проблем державного управління, зокрема в частині визначення оптимальних векторів суспільного розвитку, завдань і форм боротьби за становлення української держави. Необхідно розуміння основних засад ідеології публічного врядування в широкому плані як системи цілісних орієнтацій як індивідуума, так і суспільства загалом, системи ідей, принципів, цілей, що вважаються загальноновизначеними і які орієнтують суспільство на забезпечення цілісності і міцності держави, консолідації всієї спільноти з метою її соціально-економічного та культурного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кесарійський П.* Война с готами / Прокопий Кесарійський; [пер. С. П. Кондратьева]. — М.: Аритос, 1996. — Кн. 3. — 336 с.
2. *Котляр Н. Ф.* О социальной сущности Древнерусского государства IX — первой половины X в. / Н. Ф. Котляр // Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исследования. 1992–1993 годы. — М., 1995.
3. *Алексеев С.* Славянская Европа V–VIII веков / С. Алексеев. — М.: Вече, 2009. — 536 с.
4. *Кремень В. Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.
5. *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії / О. Гваньїні; [упоряд. Юрія Мицика]. — 2-ге вид., допр. — К.: Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2009. — 1006 с.
6. *Мирошніченко Ю. Р.* Русь-Україна: становлення державності: у 2 т. / Ю. Р. Мирошніченко, С. Л. Удовік. — К.: Ваклер, 2011. — Т. 1: Русь-Україна з найдавніших часів до створення імперії. — 2011. — 744 с.
7. *Беляев И.* Судьбы земщины и выборного начала на Руси / И. Беляев. — М.: Императорское об-во истории и древностей рос. при Москов. ун-те, 1905. — 136 с.
8. *Дворнік Ф.* Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік; [пер. з англ. В. Верлока, В. Кіку, Д. Матіяш]. — К.: Дух і Літера, 2000. — 528 с.
9. *Костомаров Н. И.* Богдан Хмельницкий / Н. И. Костомаров. — СПб.: Кожанников, 1839.
10. *Древнейшее государство Восточной Европы: 2004: Политические институты Древней Руси / Т. В. Гелюн, Е. А. Мельникова.* — 2006. — 438 с.
11. *Юшков С.* Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму Київської Русі / С. Юшков; [відп. ред. В. А. Смолій]. — К.: Наук. думка, 1992. — 352 с.
12. *Замалиев А. Ф.* Мыслители Киевской Руси / А. Ф. Замалиев, В. А. Зоц. — К.: Вища шк., 1981. — 158 с.
13. *Драгоманов М. П.* Старі хартії вільностей: історичні нариси / М. П. Дра-

- гоманов. — 2-ге вид. — К.: Ранок, 1907. — 84 с.
14. Умланд А. Постсоветский парадокс: демократия в Украине, автократия в России [Электронный ресурс] // Андреас Умланд, Ингмар Бредис // Форум новейшей военноевропейской истории и культуры. — Рус. изд. — 2009. — № 2. — Режим доступа: http://blogs.korrespondent.net/celtbrities/blog/forum_2004/a57324
15. Ключевский В. О. Сочинения: в 8 т. / В. О. Ключевский. — М.: Соцекгиз. — Т. 8: Исследования, рецензии, речи (1890–1905). — 1959. — 426 с.